

УДК 346.54

А. Матвеева, вчений секретар НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, кандидат юридичних наук

Ринок транспортних послуг: поняття, учасники та об'єкти

Незважаючи на те що «ринок» є однією з найбільш уживаних категорій в економіці та господарюванні, цей термін має безліч різноманітних визначень як у національній, так і в зарубіжній науці. Проте єдиного підходу до розуміння ринку так і не вироблено.

У найпримітивнішому розумінні ринок — це місце, де здійснюється масовий товарний обмін¹. Очевидним є той факт, що на сучасному етапі розвитку засобів комунікації, зокрема, поширенням торгівлі товарами через Інтернет, потреба у «фізичному» існуванні місця торгівлі як такого практично відпала.

Якщо проаналізувати основні підходи до розуміння ринку, то їх можна умовно розподілити на групи за такими критеріями: за суб'єктами, за об'єктами, як взаємовідносини, як механізм реалізації та дії економічних законів². Зокрема, вченими пропонуються такі визначення ринку: 1) ринок — це організації, інститути, що використовуються людьми для торгівлі; 2) ринок — це сукупність покупців (існуючих та потенційних) або ж сукупність продавців; 3) ринок — це своєрідний механізм, за допомогою якого здійснюються контакти між виробниками і споживачами товарів із взаємоузгодженням їх інтересів; 4) ринок — це сукупність різноманітних відносин між продавцями та покупцями (а також між самими покупцями та самими продавцями) з приводу обміну товарами; 5) ринок — це система товарно-грошових відносин із механізмом вільного ціноутворення, з вільним підприємництвом на підставі економічної самостійності, рівноправ'я та конкуренції суб'єктів господарювання у боротьбі за споживача.

¹ Див.: Черкасов Г. И. Рынок: регулирование рынка : учеб. пособие для вузов / Г. И. Черкасов. – М., 2004. – С. 14 (Серия «Профессиональный учебник: «Экономика»); Крупка М. И. Основы экономической теории [підручник] / М. И. Крупка, П. И. Островерх, С. К. Реверчук. – К., 2001. – С. 103.

² Див.: Козырев В. М. Основы современной экономики / Козырев В. М. – М., 2001. – С. 16; Черкасов Г. И. Рынок: регулирование рынка : учеб. пособие для вузов / Г. И. Черкасов. – М., 2004. – 222 с. (Серия «Профессиональный учебник: «Экономика»). – С. 125; Крупка М. И. Основы экономической теории [підручник] / М. И. Крупка, П. И. Островерх, С. К. Реверчук. – К., 2001. – С. 87.

К. В. Масляєва справедливо зазначає, що зміст поняття «ринок» слід доповнити такою важливою ознакою, як необхідність державного регулювання. Науковець визначає ринок як «сферу економічних зв'язків, які виникають між суб'єктами ринкових відносин із приводу виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт і надання послуг шляхом погодження ціни, і регулюються державою»¹.

Відразу необхідно зазначити, що в українському законодавстві визначення ринку транспортних послуг немає. Проте є визначення фондового ринку, ринку зерна, а також ринку фінансових послуг. Так, відповідно до ст. 2 Закону України „Про цінні папери та фондовий ринок” від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV фондовий ринок (ринок цінних паперів) визначається як сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів)². Статтею 1 п. 23 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 р. № 37-IV передбачено, що ринок зерна — система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням³. А пункт 6 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 р. № 2664-III визначає ринки фінансових послуг як сферу діяльності учасників ринків фінансових послуг із метою надання та споживання певних фінансових послуг⁴.

Проаналізувавши ці визначення, чітко видно, що єдності у розумінні ринку як юридичної категорії немає, підходи до його розуміння є різними, а іноді й прямо протилежними: ринок розуміється як сукупність учасників та правовідносин, або система товарно-грошових відносин, або сфера діяльності учасників. Однак усі ці визначення вказують на одну спільну рису — наявність певних відносин між учасниками.

¹ Масляєва К. В. Господарсько-правове забезпечення функціонування ринку фінансових послуг України : монографія / К. В. Масляєва. – Х., 2010. – С. 12.

² Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268. – С. 12.

³ Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 35. – Ст. 258.

⁴ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

В. І. Семчик визначає аграрний ринок як сферу товарного обміну, який здійснюється між продавцями і покупцями, як товарообмін, що виникає за результатами товаровиробництва в установлених місцях, формах шляхом укладення і виконання договорів купівлі-продажу, інших цивільно-правових правочинів на добровільних узгоджених умовах і за відповідними цінами та волевиявлення продавців і покупців¹. Ю. Є. Атаманова, визначаючи сутність поняття «інноваційний ринок», розглядає останній як особливу сферу обміну об'єктами інтелектуальної власності та інноваційними продуктами і сукупність відносин, які при цьому складаються². О. М. Давидюк, розглядаючи ринок технологій визначає останній як структуровану систему, яка складається з таких елементів: суб'єкти (учасники) ринку технологій, об'єкти ринкових відносин (безпосередньо технологія чи її складові частини, елементи), відносини, що складаються між суб'єктами з приводу передачі об'єктів (відносини, пов'язані з наявністю «технологічного» попиту, та відносини, пов'язані з технологічною пропозицією), та держава в особі уповноважених органів³.

Під суб'єктами ринку розуміють учасників товарного обміну, тобто продавців та покупців, які можуть бути як індивідуальними, так і колективними. Об'єктами ринку в економічному сенсі є різноманітні товари. Вони мають дві основні властивості: споживчу вартість (корисність для покупця) та вартість (втілена в товарі суспільно необхідна абстрактна праця). Відносини, що складаються між суб'єктами ринку з приводу його об'єктів, у цілому вирізняються похідним характером, оскільки суттєво залежать від сфери виробництва та сфери розподілу товарів⁴.

Проаналізувавши усі ці визначення ринків, слід виділити основні ознаки будь-якого ринку: а) наявність покупців та продавців товарів, робіт або послуг, а також посередників між ними; б) наявність чіткого предмета купівлі-продажу — це можуть бути товари, роботи або послуги, тобто те, з приводу чого складаються відносини між продавцями та покупцями на конкретному ринку; в) для ефективного функціонування ринку необхідне втручання держави, тому наявність владного,

¹ Організаційно-правові засади розвитку аграрного і земельного ринків в Україні : монографія / за ред. В. І. Семчика. – К., 2005. – С. 22.

² Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави : монографія / Ю. Є. Атаманова. – Х., 2008. – С. 99.

³ Давидюк О. М. Технологія як об'єкт господарсько-правового регулювання : монографія / О. М. Давидюк. – Х., 2010. – С. 141–142.

⁴ Там само. – С. 12.

імперативного регулюючого впливу в деяких питаннях забезпечення функціонування конкретного ринку — невід'ємна частина ринку.

Не можна погодитися з визначенням ринку у правовому аспекті як сфери діяльності чи сукупності учасників. Ринок — це перш за все система складних відносин між споживачами і продавцями, посередниками і продавцями, посередниками і споживачами, продавцями між собою, а також система відносин між усіма цими суб'єктами та державою.

Ринок же транспортних послуг характеризується наявністю особливих суб'єктів. До них слід віднести споживачів послуг — пасажирів, власників багажу та вантажовласників, а також суб'єктів, які надають ці послуги — перевізників та експедиторів. Важливу роль серед учасників ринку транспортних послуг відіграють органи державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють функції державного регулювання та контролю за учасниками ринку транспортних послуг, а також учасники, які надають допоміжні транспортні послуги (сервісне обслуговування транспортних засобів, зберігання, складування, пакування вантажу тощо). Усі ці учасники ринку вступають у певні групи правовідносин, які, враховуючи стратегічне значення транспортного ринку, мають бути закріплені на законодавчому рівні.

Ринок транспортних послуг України характеризується наявністю всіх видів транспорту, їх взаємодією, наявністю транспортної інфраструктури. Важливим питанням є також територія, на яку поширюється «дія» ринку транспортних послуг. З одного боку, національний ринок транспортних послуг повинен поширюватися лише на територію України; з другого — до складу поняття ринку транспортних послуг входять і послуги з міжнародного перевезення пасажирів, багажу, вантажу. Проте, на нашу думку, все ж таки за територіальною ознакою ринок транспортних послуг (національний) поширюється лише на територію України. Якщо здійснюються міжнародні перевезення, то український перевізник, виїжджаючи за кордон, зазнає «впливу» ринку транспортних послуг іншої країни.

Об'єктом купівлі-продажу на ринку транспортних послуг є транспортні послуги — це перш за все послуги з перевезення пасажирів, багажу та вантажу за встановленими маршрутами. При цьому мають ся на увазі перевезення як внутрішньодержавні, так і міжнародні, а також такий особливий вид перевезень, як транзит. Якщо раніше «продукцією» транспорту вважалося власне саме перевезення, що вимірювалось такими величинами, як обсяги перевезень, вантажообіг і т. д.,

то у сьогоdnішніх ринкових умовах на перше місце виходять «послуги», що, як і будь-який товар, мають бути належної якості.

Слід звернутися до законодавчого визначення терміна «транспортні послуги». Деякі нормативно-правові акти містять поняття не «транспортна послуга», а, наприклад, «послуга з перевезення», які є рівнозначними на думку законодавця. Так, Закон України «Про автомобільний транспорт» визначає *послугу з перевезення пасажирів чи вантажів* як перевезення пасажирів чи вантажів транспортними засобами на договірних умовах із замовником послуги за плату¹. Відповідно до п. 19 ст. 2 Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту *транспортні послуги* — діяльність, пов'язана із задоволенням потреби населення в перевезеннях автомобільним транспортом². Згідно з п. 1 Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні *транспортна послуга* — перевезення вантажів та комплекс допоміжних операцій, що пов'язані з доставкою вантажів автомобільним транспортом³. Пунктом 1.4. Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом загального користування (крім надання послуг з перевезення пасажирів та їх багажу на таксі) та Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів та їх багажу на таксі передбачено, що *послуги з перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом загального користування* — це здійснення зареєстрованою в установленому законодавством порядку юридичною, а також фізичною особою — суб'єктом підприємницької діяльності згідно з договором переміщення людей та вантажів за допомогою автомобільного транспорту загального користування⁴.

¹ Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 22. – Ст. 105.

² Про внесення змін до Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту : Постанова КМУ від 26.09.2007 № 1184 // Уряд. кур'єр. – 2007. – № 186.

³ Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні : Наказ Міністерства транспорту України від 14.10.97 № 363 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 8. – С. 283.

⁴ Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом загального користування (крім надання послуг з перевезення пасажирів та їх багажу на таксі) та Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів та їх багажу на таксі : Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Міністерства транспорту України від 18.12.2003 р. № 136/985 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 1. – Ст. 26.

Російські дослідники трактують поняття «транспортні послуги» як такі послуги, що охоплюють усі види перевезень вантажів та пасажирів, спеціалізовані види перевезень, а також увесь спектр супутніх або допоміжних послуг¹.

Цивільний кодекс України визначає договір про надання послуг через категорію «зобов'язання»: ст. 901 ЦК України передбачено, що «за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором»². Характерною рисою послуги є те, що вона не може існувати поза процесом її виконання і накопичуватись; продаж послуг — це якість самого процесу праці; послуга являє собою конкурентну споживчу вартість лише на певний час і в певному напрямку, що істотно обмежує можливість її заміни на ринку³.

Усі вищенаведені визначення, хоча певною мірою і відображають правову сутність категорії «транспортні послуги», проте не є повними, комплексними визначеннями поняття «транспортні послуги». В основному всі визначення категорії «транспортна послуга» є достатньо вузькими, не відображають тих видів послуг, які не входять до поняття «перевезення».

Перевезення вантажів є основним видом послуг. Як правило, воно супроводжується наданням й інших послуг (завантаження, розвантаження, експедирування тощо). До додаткових послуг можна віднести, наприклад, маркетингові, комерційні, інформаційні, а також послуги зі страхування. Зокрема, як зазначає В. І. Савін, до послуг автомобільного транспорту належать: перевезення вантажів; різноманітні складські операції; послуги зі зберігання вантажів; послуги з підготовки вантажів до перевезення; надання транспортних засобів в оренду; транспортно-експедиційні послуги; інші додаткові послуги⁴.

Транспортні послуги поділяються на основні послуги — з перевезення і транспортно-експедиційної діяльності та на супутні послуги

¹ Международное право : учебник / Под общ. ред. А. Я. Капустина. – М., 2008. – С. 516.

² Цивільний кодекс України : затв. Законом України від 16.01.2003 р. № 435–IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

³ Левковець П. Р. Міжнародні перевезення і транспортне право : навч. посіб. / П. Р. Левковець, В. С. Маруніч. – 2-ге вид., випр. та доп. – К., 2004. – 280 с. – С. 168.

⁴ Савин В. И. Перевозки грузов автомобильным транспортом : справ. пособие / В. И. Савин. – М., 2002. – С. 40.

ги — із зберігання, складування, пакування, зважування вантажів та інші послуги.

У цілому послуги транспорту можна умовно поділити на такі (виходячи з різних критеріїв поділу): 1) за зв'язком з основною діяльністю: перевізні та непереізні; 2) за видом споживача, якому надається послуга: внутрішні (послуга надається іншим транспортним підприємствам) та зовнішні (послуга надається нетранспортним підприємствам); 3) за характером діяльності, пов'язаної з наданням цієї послуги: технологічні, комерційні, інформаційні; 4) за активністю пропозиції: пристосовані до вимог споживачів та такі, що формують споживчий попит¹.

Згідно із Законом України «Про автомобільний транспорт» *транспортно-експедиторські послуги* — це послуги, пов'язані з підготовкою та відправленням вантажів, організацією та забезпеченням перевезень, контролем за проходженням і одержанням вантажів, проведенням взаєморозрахунків².

Не погоджуючись із наведеними визначеннями «транспортних послуг», вважаємо, що *транспортні послуги* потрібно розглядати як сукупність зобов'язань, урегульованих нормами права, опосередкованих відповідними договорами, забезпечених господарсько-правовими засобами державного регулювання, та пов'язаних із фізичним переміщенням у просторі пасажирів, багажу, вантажів.

Щодо учасників цього ринку, то слід зазначити, що, окрім основних учасників, у діяльності ринку бере участь також і величезна кількість посередників (особливо останнім часом актуалізована діяльність консалтингових фірм), завдання яких — забезпечити нормальне функціонування будь-якого ринку. Зазначені суб'єкти опосередковано впливають на ринкові відносини прямих учасників, не беручи участі в процесі управління й організації виробництва та реалізації матеріальних і нематеріальних благ. Послуги, що ними надаються, спрямовані на підвищення ефективності ринку³.

Окреме місце на ринку посідає держава: вона є і прямим учасником в особі виробника (маються на увазі юридичні особи, засновані на державній формі власності) або споживача певної продукції, і опосередкованим — в особі уповноважених органів, які здійснюють функції регулювання та контролю на конкретному ринку.

¹ Савин В. И. Перевозки грузов автомобильным транспортом : справ. пособие / В. И. Савин. – М., 2002. – С. 40.

² Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 22. – Ст. 105.

³ Самойленко А. В. Суб'єкти господарського права: поняття та класифікація / А. В. Самойленко // Право України. – 1998. – № 6. – С. 102.

Регулювання об'єктивно потребують будь-які соціальні явища, інакше їх охопить повна анархія. Як зазначає Г. І. Черкасов, найбільша ефективність народного господарства досягається за оптимального співвідношення регулювання та саморегулювання товарно-грошового обігу¹. Таке співвідношення повинне забезпечуватися перш за все державою. Держава — найбільш постійний та очевидний учасник регулювання ринку, оскільки володіє загальнонаціональною політичною владою. Ідея про важливу роль держави в ринковій економіці не є новою. Вона набула серйозного теоретичного обґрунтування ще у 30-ті роки ХХ ст. у працях англійського економіста Д. Кейнса. Схожі позиції можна знайти й у працях В. Леонтьєва, Д. Гелбрейта, П. Самуельсона, В. Нордхауса, К. Макконела, С. Брю та ін.

Визначити коло потенційних учасників ринку транспортних послуг можна за допомогою встановлення всієї різноманітності відносин, що складаються між ними. Так, найголовнішими учасниками ринку є, очевидно, виробники та споживачі транспортної послуги.

Споживачами транспортних послуг можуть бути як юридичні чи фізичні особи, так і держава. Так, фізичні особи найчастіше виступають на ринку транспортних послуг саме як споживачі (в основному — як пасажери). Юридичні ж особи у переважній більшості виступають як споживачі послуг із перевезення вантажів.

Виробниками транспортних послуг є юридичні чи фізичні особи-підприємці, основним видом діяльності яких є здійснення перевезень, транспортно-експедиційної діяльності або ж надання супутніх послуг. Це можуть бути підприємства-перевізники або ж підприємства, що обслуговують діяльність основних виробників транспортних послуг (різного роду ремонтні підприємства, асфальтобетонні заводи тощо).

Очевидним на сьогодні є той факт, що діяльність будь-якого ринку повинна бути контрольованою. Цим контролем займаються уповноважені органи державної влади та місцевого самоврядування: Міністерство транспорту та зв'язку, Укравтодор, міські управління транспорту тощо. Тобто держава є як контролюючим суб'єктом на ринку транспортних послуг, так і може бути споживачем або виробником транспортних послуг (зокрема, ними можуть бути державні підприємства).

На підставі наведених міркувань ми вважаємо, що **ринок транспортних послуг** — це складна система врегульованих нормами права та забезпечених засобами правового регулювання відносин, що скла-

¹ Черкасов Г. И. Рынок: регулирование рынка : учеб. пособие для вузов / Г. И. Черкасов. – М., 2004. – С. 119. (Серия «Профессиональный учебник : «Экономика»).

даються між виробниками та споживачами транспортних послуг, а також іншими учасниками ринку та державою в особі уповноважених органів державної влади з приводу перевезення пасажирів, багажу та вантажів як на національному, так і на міжнародному рівні.

Матвеева А. Рынок транспортных услуг: понятие, участники и объекты

В статье проанализировано понятие «рынок транспортных услуг». Выделены основные участники рынка транспортных услуг, а также проведена их классификация.

Ключевые слова: транспорт, перевозка, рынок транспортных услуг, участники рынка.

Matvieieva A. Transport services market: concept, parties and objects

The concept «transport services Market» is analyzed in the article. The basic parties to a transport services market are selected, and also their classification is conducted.

Keywords: transport, transportation, transport services market, parties to a market.